

Јован Букумира

Институт за књижевност и уметност – Београд

jbukumira@yahoo.com

ФРОЈДОВА ПСИХОАНАЛИЗА У НАДРЕАЛИСТИЧКОМ КОНТЕКСТУ: ЕСЕЈ ДУШАНА МАТИЋА

Апстракт: У фокусу овог рада је интерпретација психоаналитичке доктрине Сигмунда Фројда у раном есеју Душана Матића, насловљеном „О Фројдовој психоанализи“ (1923), једном од првих текстова о „бечкој науци“ на српском језику. Понуђено је детаљније тумачење споменутог есеја најпре у контексту ауторове тадашње есејистике, прожете модерним духом и антирационалистичким тенденцијама које доминирају париском културном сценом тога времена, а потом и у светлу рецепције психоаналитичких идеја у Србији. Матићево представљање Фројдовог учења домаћој публици доноси специфично виђење психоанализе као хуманистичке дисциплине, при чему се фројдовско несвесно узима као полазиште за разумевање интегралног бића човека. Оригиналност Фројда српски надреалиста не проналази у његовим теоријским постулатима, већ у терапијској пракси, која доводи до истинске трансформације духа. Међу важне Фројдове заслуге Матић убраја и неоспоран књижевни талент, тврдећи да се психоанализа с пуним правом може уврстити у историју књижевности.

Кључне речи: надреализам, психоанализа, Душан Матић, Сигмунд Фројд, Путеви.

Abstract: This paper focuses on the interpretation of Sigmund Freud's psychoanalytical doctrine in an early essay by Dušan Matić entitled "On Freudian Psychoanalysis" (1923), one of the first texts in Serbian to address the "Viennese science". We offer a detailed interpretation of the essay, first within the context of the author's essayistic work at the time, impregnated by modernism and anti-rationalist tendencies dominating on the Parisian cultural scene, and then in light of the reception of psychoanalytic ideas in Serbia. Matić's presentation of Freud's teachings to the local audience offers a specific view of psychoanalysis as a humanistic discipline, with the Freudian unconscious serving as the starting point for understanding the human being as an integrated whole. The Serbian surrealist does not find Freud's originality in his theoretical postulates, but rather in his therapeutic practice, which leads to a true transformation of the spirit. Among Freud's significant merits, Matić also includes his undeniable literary talent, asserting that psychoanalysis rightfully belongs within the history of literature.

Keywords: surrealism, psychoanalysis, Dušan Matić, Sigmund Freud, Roads [Putevi].

Стогодишњица објављивања првог *Манифеста надреализма* Андреа Бретона обележена је у нашој средини богатим програмом разговора, пропратних текстова и изложбених поставки – међу којима су се, амбициозношћу и волуминозношћу, издвојиле „Активитет: 100 година надреализма” (МСУ) и „Задржано бекство надстварности: фотографија у београдском надреализму” (МПУ) – као и међународним научним скупом *Над/реализмом (1924–2024)*, одржаном на Институту за књижевност и уметност. Била је то прилика да се, у домаћој научној заједници, изнова присетимо досадашњих резултата проучавања надреализма код нас, и узгред приметимо како су стожерне студије у овом пољу, барем када је о књижевности реч, настајале у просеку на сваких четврт века.¹ Уједно, био је то повод да ова сазнања ревалоризујемо и продубимо новим запажањима и савременијим увидима, чему смо и сами дали незнатни допринос.² У том светлу ваља читати и овај прилог: као настојање да се осветле бочни рукавци (прото- и/или пост-) надреалистичке текстуалне продукције како би се боље разумео идејни замах који су ови аутори утиснули у токове наше књижевности и културе.

Душан Матић, један од „тринаест немогућих”, почео је да се оглашава текстовима у штампи почетком двадесетих година протеклог столећа. Иако Матића данас читамо превасходно као рефлексивног песника, његови рани радови – укључујући и оно што је написао, или, боље рећи, створио за време постојања организованог надреалистичког покрета у Београду – махом су били лирски интонирани прозни записи и полемичко-критички есеји. Као два без сумње најзначајнија есејистичка рада младог Матића издвојили бисмо текстове „Истина као конструкција” (1922) и „О Фројдовој психоанализи” (1923), који, у нашој накнадној интерпретативној перспективи, творе својеврсни диптих у оквиру ког је могуће уочити бројна узајамна расветљавања. Не случајно, оба су објављена у *Путевима* (додуше, у различитим серијама), једном од најважнијих домаћих модернистичких гласила.

У првом тексту до изражаја долази Матићева снажна инклинација ка филозофији, коју је овај аутор, у своје младићко доба, сам издвајао као барем једнако битну, ако не и битнију од свог интересовања за поезију, и коју је, уосталом, студирао на Сорбони после Првог светског рата. „Истина као конструкција” важна нам је, како због Матићевог (прагматистичког) схватања истине и оних процедура које воде ка истинитој спознаји, тако и због

¹ Ур. Hanifa Kapidžić-Osmanagić, *Srpski nadrealizam i njegovi odnosi sa francuskim nadrealizmom*, Сарајево, Svjetlost, 1966; Јелена Новаковић, *На рубу халуцинација: поетика српског и француског надреализма*, Београд, Филолошки факултет, 1996; Biljana Andonovski, *Poetika nadrealističkog (anti)romana u srpskoj književnosti i evropskom kontekstu: doktorska disertacija*, Београд, Филолошки факултет Универзитета у Београду, 2017.

² Овај рад представља прерађено и допуњено тумачење инаугуралног есеја Душана Матића о психоанализи које смо спровели у докторском истраживању посвећеном есејистици српског надреализма. Jovan Bukumira *Esejistika srpskog nadrealizma: Marko Ristić, Dušan Matić i Oskar Davičo: doktorska disertacija*, Београд, Филолошки факултет Универзитета у Београду, 2024.

одлучног начина на који се читав проблем спознаје поставља. У потоњој, надреалистичкој и постнадреалистичкој фази, ови рани есејистички увиди биће тек донекле трансформисани (под утицајем надреалистичке праксе, нових открића, sazревања итд.), али никада неће бити сасвим напуштени.

У овај чланак, између осталог, добрим делом је уткано француско искуство које је пресудно обликовало интелектуално-стваралачки профил Душана Матића, прожимајући његово дело од гимназијских дана па све до краја живота и последњих написа.³ На младог српског студента велики утицај извршила је тадашња париска антирационалистичка духовна клима. Матић не само да је на Сорбони читао филозофске студије Спинозе и Анрија Бергсона (о чијем је интуиционизму, 1921. године, објавио и прилог у једном од првих бројева новопокренутог часописа *Зенит*), спремајући се да уради докторат на тему времена у романсијерском делу Марсела Пруста, већ је био и добро упознат са дадаистичком и протонадреалистичком оријентацијом часописа *Littérature* (1919–1921, 1922–1924), који је претходио Бретоновом првом манифесту. Но, осим неоспорних текућих француских уплива, Матић је у есеју „Истина као конструкција” био пре свега инспирисан америчким прагматистима Вилијамом Џејмсом и Џоном Дјуијем, на чија се разматрања изричито и позива. Његова (рана) надахнућа, према томе, потицала су од аутора који су били тесно везани за његова филозофска усмерења, превазилазећи оквире француског надреализма, без обзира на то што ће се овај руковац утицаја доцније показати као доминантан у његовом раду.

Кључна поента Матића прагматисте – надахнута шопенхауеровском идејом о свету као „мојој представи” – гласи да истина не постоји објективно и независно од човека и његове употребе. (Слично схватање дубоко прожима и Прустово *Трагање за изгубљеним временом*, па отуда нимало не изненађује Матићево занимање за овог писца.) Истина је, наиме, „наше дело [...] зато што у конструисању исте наша људска иницијатива учествује као један фактор” и зато што истина стиче вредност тек у односу на човеков интерес и делатност.⁴ Упркос тврдњама тзв. интелектуалистичке школе мишљења, која држи да истина лежи у подударању суда о предмету и самог предмета, истина није имитација него конструкција, није репрезентација него акција. При том би и заблуда морала да буде неутуђиви део интелигенције, односно наше спознаје; истина и заблуда, сходно томе, ступају у динамички, процесуални однос. „Истине не постоје, већ постају. Истина није откриће, већ

³ О Матићевом француском искуству детаљније је писала Јелена Новаковић. Уп. Jelena Novaković, „Le surréalisme et la médiation culturelle”, у: *Српско-француске књижевне и културне везе у европском контексту / Les Relations littéraires et culturelles franco-serbes dans le contexte européen*, ур. Jelena Novaković и Milivoj Srebro, Нови Сад, Матица српска, 2019, стр. 7–16; унето у: Jelena Novaković, *Le Surréalisme de Belgrade: perspectives comparatistes*, Paris, Non Lieu, 2024, pp. 183–202.

⁴ Душан Матић, „Истина као конструкција (други део)”, *Путеви*, год. 1, бр. 2/1922, стр. 21.

изум”, закључује Матић, додајући да „ми разумемо само оно што можемо конструисати”.⁵

Поред недвосмисленог одбацивања немалог интелектуалног багажа западне мисли, Матић овде пледира и за дијалектичко разумевање човековог искуства. Оно подразумева непрестану интеракцију и повратно дејство између психичких и социјалних фактора, као и способност да се ова узајамност синтетички разуме, будући да је „дух у суштини својој слобода и стварање, а у односу на стварност, као сазнање, синтеза и конструкција”.⁶ Већ у овим речима можемо препознати ону позицију тек доцније шире развијану и разрађивану, онај у пуном смислу надреалистички схваћен тоталитет конкретног животног искуства. Овај кратки чланак нам, стога, показује у којој мери је Душан Матић од самих почетака своје есејистике промовисао идеју да људско мишљење истинито не може бити *репродукција* већ искључиво *продукција*. Осим што ће овај став потом прожети и ауторов целокупан надреалистички активитет, овако изложена расправа о истини и искуству може нам послужити и као одличан увод у централну тему нашег рада – рану рецепцију психоанализе Сигмунда Фројда у Матићевој есејистици.

Објавивши у другом броју нове серије *Путева*, у оквиру рубрике „Хронике”, кратки чланак „О Фројдовој психоанализи” (1923), Душан Матић се етаблирао као један од првих аутора који су у нашој средини о психоанализи уопште проговорили. С тим у вези, није без значаја то што и остали његови рани текстови – као што су, на пример, „Нека буде воља твоја”, „Пошиљка”, „Мапа света” или „Битка око зида” – дају повода да се тумаче као својеврсни аутоаналитички записи.⁷ Фаза преокупације интроспективним захватима код Матића кулминира неколико година касније, уређивањем шестог броја *Сведочанстава* (1925), чији су радови тематски били обједињени под насловом „Записи из помраченог дома (стварање лудила)”, градећи тим путем капитални мост према најамбициознијем теоријском есеју српског надреализма, *Нацрту за једну феноменологију ирационалног* Марка Ристића и Коче Поповића (1931).

Но, пре него што се детаљније позабавимо рецепцијом Фројда код Матића, биће од користи да у кратким цртама назначимо кључна места у односу између надреализма и психоанализе. Већ је у првом *Манифесту надреализма* Андре Бретон оставио посебно место за Фројдово откриће

⁵ Исто, стр. 21, 23.

⁶ Исто, стр. 23.

⁷ У својим позним дијаристичко-епистоларним забелешкама (упућеним Драшку Ређепу), насловљеним „Небо изнад моје главе”, Матић се осврће на своје надреалистичке године и главне појаве које су их обележиле – Маркс, Октобар, Ајнштајн, Хитлер и др. У том контексту присећа се и значаја који су за њега тада имале психопатологија и психоанализа, коју, уз интимне црте из „истраживања области првих успомена или фантазама”, спомиње као особену „мутну лирику” онога времена. Уп. Душан Матић, *Прошлост дуго траје*, Крагујевац, Светлост, 1977, стр. 42.

дубине и ширине истинске психичке стварности.⁸ Француски се писац с психоанализом сусрео за време Првог светског рата, обављајући своју војну службу као лекар. Како истиче Јелена Новаковић, он се с Фројдом слагао нарочито по питању улоге сексуалности у несвесном и могућности да се путем психоанализе обнови тоталност човека. Уз то, аутоматско писање – први гравитациони центар надреалистичког универзума – представио је у *Манифесту* као директну примену Фројдових метода, признавши да су га одређени искази оснивача психоанализе опседали попут неких стихова.⁹ Па ипак, овај сусрет имао је и своје налачје. Хал Фостер, рецимо, тврди да је због открића психичке присиле понављања, кључног за теоретизацију концепата попут *unheimliche* и нагона смрти, надреализам с немалим отпором реаговао на појаву психоанализе, будући да је *Todestrieb* претио да угрози не само еманципаторску визију несвесног него и револуционарне политичке претензије надреалиста.¹⁰

Наравно, Матић је чланак о Фројдовој психоанализи објавио годину дана пре него што је Бретон штампао свој први манифест. Међутим, фигура Фројда била је присутна у свести француских надреалиста, пре свега код Бретона, и пре објаве *Манифеста надреализма*. Године 1921. Бретон је Фројда чак и посетио у Бечу, али није био дочекан с одушевљењем, добивши од оснивача психоанализе прилично уопштене и учтиве одговоре. Осим тога, почетком 1920-их појављују се и први француски преводи Фројдових књига, што додатно поткрепљује ирационалистичке тенденције с почетка 20. века, у чијој је основи свест о ограничениости рационалне перцепције. Управо је на том трагу био и, као што смо видели, Матићу веома близак „прагматистички” приступ стварности, који се супростављао симболистичкој афирмацији чисте духовности, која је свој врхунац достигла у поезији и идејама Стефана Малармеа.

С друге стране, када је реч о пријему и употреби психоанализе код српске и југословенске међуратне интелигенције, још је Божо Ковачевић приметио да „у београдској интелектуалној јавности надреалисти су се први декларирали као присталице психоанализе”.¹¹ Разуме се, они нису прошли ни кроз какву психоаналитичку обуку нити су психоанализу практиковали као терапеутску делатност. Ова надреалистичка интервенција у

⁸ Уп. Андре Бретон, *Три манифеста надреализма*, Крушевац, Багдала, 1979, стр. 23.

⁹ Jelena Novaković, „Le surréalisme et la psychanalyse”, *Филолошки преглед*, год. 34, бр. 2/2007, стр. 31; унето, под насловом „Le surréalisme et les acquisitions de la psychanalyse”, у: *Recherches sur le surréalisme*, Sremski Karlovci – Novi Sad, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, 2009, стр. 80–97. Више о аспектимаодноса између надреализма и психоанализе у: Milenko Karan, *Психоанализа и надреализам*, Nikšić, Univerzitetska riječ, 1989; а о њиховим прожимањима уп. Dejan Sretenović, *Urnebesni kliker: umetnost i politika beogradskog nadrealizma*, Beograd, Službeni glasnik, 2016.

¹⁰ Уп.. Hal Foster, *Compulsive Beauty*, Cambridge, MIT Press, 1995, pp. 1–17.

¹¹ Božo Kovačević, *Психоанализа и лјевича*, Zagreb, „August Cesarec”, 1989, стр. 117.

повезивању психоанализе и књижевности кретала се пре свега „у распону од самих естетских пракси заснованих на интеграцији Фројдовој открића несвесног (сан, аутоматизам), преко критичког разматрања низа феномена у психоаналитичкој визури (еротизам, лудило, жеља, нагон смрти, хумор, параноја, случај, самоубиство и др.), до семиналног трактата *Нацрт за једну феноменологију ирационалног*“.¹²

На том фону, дакле, треба читати и Матићев есеј „О Фројдовој психоанализи“, прегнантан али ефектан и изразито афирмативан напис о базичним поставкама „бечке науке“. Штампан у рубној рубрици часописа, на први поглед више успутног и провизорног него темељног карактера, овај текст ипак није имао за циљ само пружање основних информација него и, самим својим (пионирским) представљачким гестом, усмеравање потоње рецепције психоанализе код домаће публике.

Кључни психоаналитички појам, према Матићевом суду, без икакве сумње јесте *несвесно*, које аутор у овом есеју *in medias res* уводи у игру. Несвесно му, најпре, служи за успостављање снажног контраста између бојаљивих психолога, с једне стране, за које сматра да се нису ни усудили да се позабаве мрачнијим странама људске психе, и одважно Фројда, с друге – Фројда који је „одмах схватио важност несвесног“, видевши у њему „основ целокупног психичког живота“.¹³ Несвесно, као „подземни део духа“ који никад не мирује, фигурира као метафора психичких спремишта инстинката, импулса, афеката и аутоматских асоцијација – свих оних примордијалних душевних снага за чије су ослобађање надреалисти страшно и гласно агитовали и које су чиниле значајан део садржаја њихових првих радова. Но, Матић луцидно примећује и нешто значајније. Као „главни покретач“ живота и његов „основни инстинкт“ – додуше, у једном свом виду, сексуалном нагону – несвесно је, заправо, име за оно чиме Сигмунд Фројд настоји да успостави и објасни „први покушај јединства духа одоздо“.¹⁴ Сагледано из ове перспективе, психоаналитичко „откриће“ несвесног – или, речима из Матићевог претходно споменутог есеја, истина несвесног као психоаналитичка конструкција – указује нам се као једно од кључних ху-

¹² Биљана Андоновска и Марко Теодорски, „Психоанализа у српској књижевној критици и култури: пролегомена“, *Књижевна историја*, год. 53, бр. 175/2021, стр. 88.

¹³ Душан Матић, „О Фројдовој психоанализи“, *Путеви (нова серија)*, год. 1, бр. 2/1923, стр. 30. Тридесетак година касније, када Жак Лакан – други најутицајнији психоаналитички ум столећа, у младости веома близак надреалистима – на својим семинарима буде отпочео свој гласовити „повратак Фројду“, више пута ће као једно од најважнијих открића свог претече истицати управо *несвесно*. У тим приликама, француски психоаналитичар неће пропустити прилику да својим америчким колегама упуту заједљиве критике стога што су, наместо бављења несвесним и потискивањем, почели да практикују – *потискивање несвесног*, забравивши у конформистичко подручје его-психологије. Уп. Žak Lakan, *Spisi: izbor*, Beograd, Prosveta, 1983. Као што видимо, Матић је одлично и благовремено разумео далекосежни смисао Фројдовој истицања улоге несвесног.

¹⁴ Душан Матић, „О Фројдовој психоанализи“, стр. 30.

манистичких *новума* претходног века. Самим тим, и психоанализа поприма чвршће обресе једне дисциплине која би, макар начелно, могла да пружи одговарајући увид у тоталитет оног људског и тако превазиђе (не само њој својствену) дисциплинарну ограниченост и фрагментарност наука о човеку. Откриће је утолико значајније, па и амбивалентније, пошто се постулирано јединство човека успоставља истим чином којим се људска психа проглашава за нужно расцепљену на свесно и несвесно.

Матић је, иначе, веома опрезан када говори о нагону и духу, и не упада у брзоплете редукције, карактеристичне за велики део текстуалног корпуса из жанра „примењене психоанализе”. Тако ни неспутане силе психичке (сексуалне) енергије, које свакако имају средишњи значај у психоаналитичкој доктрини, он нипошто не узима као довољно и убедљиво објашњење свеколиких духовних манифестација. Њима насупрот стоје ограничавајући захтеви социјалног и моралног живота. Отуда проистиче да би се „потпуни духовни живот” морао одвијати „на борбеној линији наметања тих супротних снага”.¹⁵ Зато Матић, у више наврата, афирмише Фројдов покушај да понуди приказ целовитости човековог живота, али му у исти мах замера то што и сам, напослетку, запада у стару бољку неразрешивог дуализма. Међутим, треба нагласити да у то доба оснивач психоанализе још увек није написао најважније текстове у којима је искорачио у поље смелих социолошких и антрополошких спекулација. Објављивање *Будућности једне плузије* (1927) и *Нелагодности у култури* (1930) подударало се, тако, с периодом најинтензивнијих активности београдске надреалистичке групе.

Фројдову оригиналност, међутим, Матић не види примарно у његовим теоријским поставкама и мишљењу него у – терапеутици. Насупрот пасивном проучавању и „дилетантској контемплацији” унутарњег живота, Фројд у психоанализи проналази „једну победу свеснога над несвесним, једну стварну акцију. Она мења стварност, она лечи. [...] Психоанализа врши једну трансформацију духа. Руши комплексе, преобрађује их и везује их наново, како хоће, како жели”.¹⁶ Оставимо ли по страни питање о томе зашто један (будући) надреалиста глорификује победу свесног над несвесним – питање које ће, уосталом, *на тапет дана* доћи тек нешто касније – морамо истаћи одушевљење с којим се у наведеном цитату указује на неслућени делатни потенцијал психоаналитичких метода у реалном, свакодневном животу. Психоанализа, како сугерише Матић, можда јесте својеглава и својевољна наука („како хоће, како жели“), али је ипак непоколебљиво ефикасна у својим поступцима обраде, односно „разрађивања”, психичких комплекса. Као уједно деструктивна и конструктивна *сила немерљива* – која се најпре спроводи у дословном, етимолошком смислу свог имена, као „рашчламба психичке личности”, да би тек потом обавила задатак успостављања нових

¹⁵ Исто.

¹⁶ Душан Матић, „О Фројдовој психоанализи”, стр. 31.

веза, нове конфигурације односа, тј. нове душевне синтезе – ова метода (барем потенцијално) омогућава тотални духовни преображај. Сходно томе, познавање психоанализе и њено практиковање од највећег су како душевног тако и духовног значаја.

У Фројдове заслуге, коначно, Матић још једном убраја његову способност за сагледавање тоталности човекове егзистенције, то што је „прелазило уске границе психијатрије и долазило до решења општих проблема људске психологије”, постигавши управо због тога велики „литерарни успех”.¹⁷ Поводећи се за „арбитрарном мудрошћу” дадаиста – обележеном колико иронијом толико и озбиљношћу – који су Жан-Мартена Шаркоа, Фројдовог учитеља, први сврстали међу „литерарне величине”, Матић примећује да књиге не само Фројда већ и других рецентнијих психијатара „доживљују издања као романи”, на основу чега укратко закључује: „Тако посматрана, психијатрија пре припада историји литературе”.¹⁸

Матић, разуме се, није био усамљен у свом мишљењу о непорецивим списатељским квалитетима „оца” психоанализе – на које многи Фројдови читаоци, без обзира на то из које дисциплине долазили, нису остајали имуни – као ни у придруживању психоанализе књижевности. Још је сам Фројд себе радо смештао у друштво писаца и песника, а своје поље рада готово поистовећивао с њиховим: „Приказивање душевних стања домен је писца. Он је стално био претеча науке, па и научне психологије. [...] Тако писац и психијатар не морају један другом да се склањају са пута. Зато и песничка обрада психијатријске теме може да буде сасвим исправна, а да не изгуби у лепоти”.¹⁹ Фројдове познате студије случаја заиста је могуће читати као литерарне саставе, док је један знаменити текст, „Породични роман неуротичара”, жанровски директно окарактерисан као (квази)књижевни.²⁰ Уосталом, Фројд се, као и Карл Маркс, у фукоовској теоретизацији ауторства убраја у такозване „осниваче дискурзивитета”, ауторе који далеко превазилазе оно што су написали, ауторе веће од властитог дела, оне који су „засновали бесконачне могућности дискурса”.²¹ С тим у вези вреди издвојити запажање Лајонела Трилинга, који средином педестих година прошлог века пише како је претходна генерација књижевних стваралаца – генерација којој су, између осталих, припадали и надреалисти – присвајала Фројда као једног од себи равних, уверена да је психоанализа особена врста књижевног изума.²²

¹⁷ Исто.

¹⁸ Исто.

¹⁹ Sigmund Frojd, „Sumanutost i snovi u Gradivi Vilhelma Jensenaa”, *Iz kulture i umetnosti*, Novi Sad, Matica srpska, 1984, str. 45.

²⁰ Уп. Sigmund Frojd, *Porodični roman neurotičara i drugi spisi*, Beograd, Službeni glasnik, 2011.

²¹ Mišel Fuko, „Šta je autor?”, *Polja*, god. 58, br. 473/2012, str. 108.

²² Lionel Trilling, *Freud and the Crisis of Our Culture*, Boston, Beacon Press, 1955, p. 15.

Уосталом, студија о Сигмунду Фројду као књижевном ствараоцу – као писцу – у последњих пола века нимало не недостаје. За потребе овог рада вреди навести барем два таква истраживања. Док Патрик Махони, с једне стране, нуди минуциозну анализу Фројдовог књижевног стила и различитих начина на које његов особени *expositio* отеловљује, па чак и опонаша у тексту изложене идеје, Грејем Френкланд, с друге, рашчитава широку Фројдову књижевну културу, а последње поглавље његове књиге, знаковито насловљено „Осујећени *Dichter*”, детаљно осветљава Фројдове списатељске стратегије као што су ослањање на метафоре, склоност наративизацији, теоријско истицање значаја фикционалности, самоидентификација с песницима и херојима и сл.²³ Поред тога, о разматрању и импликацијама Фројдове употребе метафоре писма, али и фројдовски схваћене структуре психе као писаће машине (за производњу текста), данас класичан есеј, „Фројд и сцена писања”, написао је Жак Дерида.²⁴ Но, да се однос психоанализе према језику не своди само на њено, доиста далекосежно, самоодређење као *talking cure*, већ да је у само њено промишљање структуре психе дубоко уткана немала традиција европске деветнаестовековне филологије, уверљиво је показао Џон Форестер у својој фукоовски инспирисаној анализи Фројдовог ослањања на филолошку науку.²⁵ На другом крају овог спектра стајало би учење Жака Лакана, који се тридесетих година укључио у француски надреалистички покрет и који је – у дослуху са структуралном лингвистиком свога доба – отишао тако далеко да је тврдио како је несвесно структурирано као језик (*language*).

Ипак, у похвалама Фројдове списатељске снаге вероватно је најдаље, и утолико најдиректније, отишао Харлод Блум, књижевни теоретичар за чију су централну теоријску концепцију, *страх од умицаја*, управо списи оснивача психоанализе одиграли формативну улогу. У чланку „Фројд, највећи модерни писац”, написаном за *The New York Times* поводом стоте годишњице отварања прве психоаналитичке ординације у Бечу, Блум је написао да је Фројд „засигурно био најсугестивнији митотворац последњег столећа”, услед чега би га требало читати не као аутора психоаналитичких приручника већ као „спекулативног моралисту и митологизујућег драматичара унутарњег живота”.²⁶ Он додаје да је, тим пре, неопходно приступити му као списатељу, имајући у виду да његово учење данас представља „једину западну митологију која је заједничка савременим интелектуалцима”. У овој тврдњи могли бисмо да видимо шире последице оног јединства о којем је

²³ Уп. Patrick Mahony, *Freud as a Writer*, New Haven, Yale University Press, 1987; Graham Frankland, *Freud's Literary Culture*, Cambridge, Cambridge University Press, 2000, pp. 162–233.

²⁴ Уп. Jacques Derrida, „Freud et la scène de l'écriture”, *L'écriture et la différence*, Paris, Seuil, 1967, pp. 293–340.

²⁵ Уп. John Forrester, *Language and the Origins of Psychoanalysis*, London, Macmillan, 1980, pp. 166–210.

²⁶ Harold Bloom, „Freud, the Greatest Modern Writer”, *The New York Times*, 1986.

још Душан Матић говорио. Упркос томе што је Фројд себе видео као научног револуционара у рангу Коперника и Дарвина, Блум сматра да се он пре надовезује на тип писаца какви су били Платон, Монтењ и Шекспир. Његов коначни суд поставља Фројда, по појединим квалитетима, изнад свих (књижевних) аутора прошлог столећа:

Нити један двадесетовековни писац – чак ни Пруст, Џојс или Кафка – не може да уздрма позицију Фројда као најважније имагинације нашег доба. Њему се okreћемо кад год желимо да прочитамо нешто релевантно на ма коју тему која нас тишти или забрињава: љубав, љубомора, завист, мазохизам, свирепост, посесивност, фетишизам, радозналост, хумор, било шта.²⁷

Напоследку, не би било поштено да, приводећи крају ову своју „белешку о белешци”, не споменемо и то да се однос Душана Матића према Фројду и његовим открићима временом мењао. Матић је, истина, у својим позним реминисценцијама више пута истицао да му је – из периода надреалистичког покрета – најснажнији утисак увек остављало оних шест параграфа из алманаха *Немогуће* насталих као продукт колективног аутоматског писања, дакле под имплицитним психоаналитичким утицајем.²⁸ Но, већ је у то доба он износио замерке на рачун Фројда. Тако је, у једној надреалистичкој публикацији, низом одабраних навода из стручне литературе и дневне штампе, Матић желео да демонстрира како „статичност Фројдове концепције социјалног често спутава јасноћу његових анализа”.²⁹ У другој прилици, посве у духу тадашњег надреалистичког „тренда” разликовања фројдизма од психоанализе,³⁰ писци *Положаја надреализма у друштвеном процесу* хвале Фројда за преокрет који је извео у сагледавању и тумачењу снова, али му замерају то што није извукао све консеквенце из сопствене теорије, нарочито оне које се тичу споја психичких и социјалних фактора: „Важност социјалне структуре у којој еволуира једна индивидуа за њено психичко формирање јесте један од најзначајнијих резултата психоанализе, али социјално у психоанализи остаје статично”.³¹ Укратко, Матић је свој стваралачки и мисаони развој

²⁷ Исто.

²⁸ Душан Матић, *Нова Анина балска хаљина*, Београд, Нолит, 1974, стр. 101.

²⁹ Исто, стр. 128.

³⁰ О фројдизму као идеолошком скупу социјалних, етичких и естетичких закључака који се извлаче на темељу психоанализе схваћене као објективне научне методе уп. Коџа Поповић и Марко Ристић, *Nacrt za jednu fenomenologiju iracionalnog*, Београд, Nadrealistička izdanja, 1931; Марко Ристић, „Moralni i socijalni smisao poezije”, *Danas*, god. 1, br. 1/1934, str. 70–91; Коџа Поповић, „Psihoanaliza i marksizam”, *Danas*, god. 1, br. 2/1934, str. 227–232; Хуго Клајн, „О психоанализи”, у: Сигмунд Фројд, *Психопатологија свакодневног живота*, Београд, Космос, Г. Кон, 1937, стр. 5–52; Михаил Бахтин, *Фројдизам: критичка студија*, Београд, Логос, 2009.

³¹ Oskar Davičo, Đorđe Kostić i Dušan Matić, *Položaj nadrealizma u društvenom procesu*, Београд, Nadrealistička izdanja, 1932, стр. 97.

збиља почео свесрдним прихватањем Фројдових открића, да би се касније с „оцем” психоанализе све чешће налазио у мањим или већим неслагласјима.

Упркос томе, кратка, али згуснута белешка Душана Матића „О Фројдовој психоанализи” пружа нам важан материјал за успостављање специфичне везе између психоанализе и надреалистичке есејистике. Најпре, начин на који Матић у свом закључку сагледава психоанализу – као и новију психијатрију уопште, ону из које су се развили Фројдови рани радови – по својој природи је *par excellence* литерарни. То што психоанализу сврстава у књижевност, безмало је проглашавајући еминентно литерарним жанром, не само да, у датом тренутку, представља један од далекосежних и смелих ауторских гестова, који ће тек у доцнијој књижевној теорији задобити темељније упориште и разраду, већ представља и типичан есејистички *modus operandi*. Есејистика, наиме, све друге жанровске моделе приводи или подвргава (најшире схваћеној) књижевности, при чему их никад не оставља „чистим” и „неокрњеним” него им првобитну функцију – мења.³² Даље, начин на који је овде приказана и описана психоанализа директно упућује на поступке карактеристичне за есејизам, и то у барем три аспекта: (а) психоанализа има посла с нечим већ датим, уобличеним и конфигурисаним, као што есеј за почетни импулс и тему узима оно већ постојеће, произведено или створено; (б) психоанализа „преобрађује” и „везује наново” психичке комплексе, док есеј „раствара” своју тему те између разложених мотива и одломака успоставља нове везе, нове асоцијације и нове односе; (в) психоанализа чини то „како хоће, како жели”, опходећи се према својој грађи готово једнако (без)обзирно као и есејиста према својој. У оба случаја, оно што је постојало раније, преображено је – психоаналитичком терапијом односно есејистичким писмом – те више није исто: излечено је и обогаћено. Због тога сматрамо да рани есеј Душана Матића о Фројду мора бити схваћен као пионирски допринос када је у питању увођење психоаналитичке мисли у стваралачке и интелектуалне кругове српске и југословенске средине. Тим својим аспектом, овај текст отвара широку стазу која ће кулминирати у фројдомарксизму зреле фазе организованог надреалистичког покрета.

³² У овим случајевима зато треба размишљати и о принципу „повратне спреге” који се у хуманистички, најчешће, не запажа на први поглед. Наиме, ако кажемо да је психоанализа књижевност, није довољно размишљати само о последицама тог става по наше разумевање психоанализе, него бисмо морали да узмемо у обзир и шта то значи за схватање саме књижевности. Другим речима, *психоанализа као књижевност* имплицира – барем делимично – *књижевност као психоанализу*.

ЛИТЕРАТУРА

Андоновска, Биљана и Марко Теодорски, „Психоанализа у српској књижевној критици и култури: пролегомена”, *Књижевна историја*, год. 53, бр. 175/2021, стр. 79–100.

Andonovski, Biljana, *Poetika nadrealističkog (anti)romana u srpskoj književnosti i evropskom kontekstu: doktorska disertacija*, Beograd, Filološki fakultet Univerziteta u Beogradu, 2017.

Бахтин, Михаил, *Фројдизам: критичка студија*, прев. Марија и Бранислав Марковић, Београд, Логос, 2009.

Bloom, Harold, „Freud, the Greatest Modern Writer”, *The New York Times*, 1986.

Breton, Andre, *Tri manifesta nadrealizma*, прев. Lela Matić i Nikola Trajković, Kruševac, Bagdala, 1979.

Bukumira, Jovan, *Esejстика srpskog nadrealizma: Marko Ristić, Dušan Matić i Oskar Davičo: doktorska disertacija*, Beograd, Filološki fakultet Univerziteta u Beogradu, 2024.

Davičo, Oskar, Đorđe Kostić i Dušan Matić, *Položaj nadrealizma u društvenom procesu*, Beograd, Nadrealistička izdanja, 1932.

Derrida, Jacques, *L'écriture et la différence*, Paris, Seuil, 1967.

Forrester, John, *Language and the Origins of Psychoanalysis*, London, Macmillan, 1980.

Foster, Hal, *Compulsive Beauty*, Cambridge, MIT Press, 1995.

Frankland, Graham, *Freud's Literary Culture*, Cambridge, Cambridge University Press, 2000.

Frojd, Sigmund, *Iz kulture i umetnosti*, Novi Sad, Matica srpska, 1984.

Frojd, Sigmund, *Porodični roman neurotičara i drugi spisi*, прир. Jovica Aćin, Београд, Службени гласник, 2011.

Fuko, Mišel, „Šta je autor?”, прев. Eleonora Prohić, *Polja*, год. 58, бр. 473/2012, стр. 100–112.

Kapidžić-Osmanagić, Hanifa, *Srpski nadrealizam i njegovi odnosi sa francuskim nadrealizmom*, Sarajevo, Svjetlost, 1966.

Karan, Milenko, *Psihoanaliza i nadrealizam*, Nikšić, Univerzitetska riječ, 1989.

Клајн, Хуго, „О психоанализи”, у: Сигмунд Фројд, *Психопатологија свакодневног живота*, прев. Хуго Клајн, Београд, Космос, Г. Кон, 1937, стр. 5–52.

Kovačević, Božo, *Psihoanaliza i ljevica*, Zagreb, „August Cesarec”, 1989.

Lakan, Žak, *Spisi: izbor*, Beograd, Prosveta, 1983.

Mahony, Patrick J., *Freud as a Writer*, New Haven, Yale University Press, 1987.

Матић, Душан, „Истина као конструкција (други део)”, *Путеви*, год. 1, бр. 2/1922, стр. 18–21.

Матић, Душан, „О Фројдовој психоанализи”, *Путеви (нова серија)*, год. 1, бр. 2/1923, стр. 30–31.

Матић, Душан, *Нова Анина балска хаљина*, Београд, Нолит, 1974.

Матић, Душан, *Прошлост дуго траје*, Крагујевац, Светлост, 1977.

Новаковић, Јелена, *На рубу халуцинација: поетика српског и француског надреализма*, Београд, Филолошки факултет, 1996.

Novaković, Jelena, „Le surréalisme et la psychanalyse”, *Филолошки преглед*, год. 34, бр. 2/2007, стр. 31–42.

Novaković, Jelena, *Recherches sur le surréalisme*, Sremski Karlovci – Novi Sad, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, 2009.

Novaković, Jelena, *Le Surréalisme de Belgrade: perspectives comparatistes*, Paris, Non Lieu, 2024.

Новаковић, Јелена и Миливој Сребро, ур., *Српско-француске књижевне и културне везе у европском контексту / Les Relations littéraires et culturelles franco-serbes dans le contexte européen*, Нови Сад, Матица српска, 2019.

Popović, Koča i Marko Ristić, *Nacrt za jednu fenomenologiju iracionalnog*, Београд, Nadrealistička izdanja, 1931.

Popović, Koča, „Psihoanaliza i marksizam”, *Danas*, год. 1, бр. 2/1934, стр. 227–232.

Ristić, Marko, „Moralni i socijalni smisao poezije”, *Danas*, год. 1, бр. 1/1934, стр. 70–91.

Sretenović, Dejan, *Urnebesni kliker: umetnost i politika beogradskog nadrealizma*, Београд, Службени гласник, 2016.

Trilling, Lionel, *Freud and the Crisis of Our Culture*, Boston, Beacon Press, 1955.

Jovan Bukumira

LA PSYCHANALYSE FREUDIENNE DANS LE CONTEXTE SURRÉALISTE:
UN ESSAI DE DUŠAN MATIĆ
(Résumé)

Cet article est axé sur l'interprétation de la doctrine psychanalytique de Sigmund Freud dans l'essai du surréaliste belgradois Dušan Matić « De la psychanalyse freudienne » (1923), considéré comme un des premiers textes sur la « science viennoise », écrit en serbe. Ce texte est considéré d'abord dans le contexte des premiers essais de l'auteur, empreints d'esprit moderne et de tendances antirationalistes qui dominent la scène culturelle parisienne de cette époque, et ensuite du point de vue de la réception de la psychanalyse en Serbie. La présentation matićienne des conceptions freudiennes au public serbe met en lumière une approche particulière de la psychanalyse en tant que discipline humaniste, en prenant l'inconscient pour point de départ dans les tentatives de comprendre

l'être humain dans son intégrité. Le surréaliste serbe ne trouve pas l'originalité de Freud dans ses postulats théoriques, mais dans sa pratique thérapeutique, qui aboutit à une véritable transformation de l'esprit. Un des mérites de Freud, selon Matić, est son talent littéraire indéniable, si bien que ses écrits pourraient trouver leur place dans l'histoire de la littérature.

Mots-clés : surréalisme, psychoanalyse, Dušan Matić, Sigmund Freud, *Chemins [Putevi]*.

Примљено 14. августа 2025, прихваћено за објављивање 30. октобра 2025. године.